

УВОДНИК

Проф. др Зоран Лакић

ОД „ЗАПИСА” ДО „ИСТОРИЈСКИХ ЗАПИСА” (1927-1997)

Овим бројем *Историјски записи* - један од најстаријих историјских часописа у земљи и свакако часопис са најдужом традицијом у Црној Гори - обиљежавају 70 година свога постојања. Тако значајан јубилеј претворен је у тренутак који има значење трајања. Цијенећи значај јубилеја, Редакција се носила мишљу да га обиљежи на начин адекватан важности дугог трајања Часописа и његове улоге у унапређивању историјске науке у Црној Гори. У том смислу планирано је било одржавање округлог стола или научног скупа о друштвеном положају научне периодике и мјесту *Историјских записи* у њој, а добијена је и сагласност могућих учесника из Црне Горе и Југославије. Извршене су и припреме за израду библиографије *Историјских записи* у посљедњих десет година, како би се она комплетираола за читав 70-годишњи период. Било је размишљања о потреби организовања свечаности и оснивања почасног одбора. Писана су писма и упућивана на праве адресе. Био је то уобичајен начин да се скрене пажња на друштвени и научни значај овог часописа, на његово дуго трајање и на неадекватне услове у којима он врши своју научну мисију. Стицајем околности, од свега тога је остао само овај четврти број за јубиларну 1997. годину, са свим оним садржајима који су карактерисали уређивачку политику. Али и са присјећањем на опору мудрост светог Петра Цетињског, који је прекорио своје Црногорце слиједећим ријечима: Ви чините што знате, али не знате што чините.

У културној историји Црне Горе недавно је обиљежена 500-годишњица Октоиха - прве штампане књиге на словенском југу; затим 150-годишњица првог публикавања „Барског вијенца”, 50-годишњица

Филозофског факултета у Никшићу, 20-годишњица Црногорског универзитета. Тој породици јубилеја припадају и *Историјски зайиси* - не само због 70 година свога постојања и рада у континуитету већ због значајне мисије коју су извршили у развоју свеукупне науке у Црној Гори. До сада је објављено око 250 бројева, у ствари књига, обима од 200 до 300 страна, односно око 4.500 чланака и других стручних прилога на најразноврсније теме богате историјске прошлости, чији обим износи око 40.000 страница штампаног текста. До почетка познате југо-кризе *Историјски зайиси* су размјењивани са око 120 научних институција Европе и свијета, што је још једна потврда научног угледа који се у свијету ужива. Редовност излажења и бројност сарадника из земље и свијета доприносили су нарастању угледа овог изузетног часописа.

У протеклом 70-годишњем периоду у *Историјским зайисима* се појавило на стотине и стотине научних радника из релативно научно неразвијене Црне Горе, па и Југославије, али и из читаве Европе, па и из осталог свијета. Са *Историјским зайисима* стасавали су и млади научни радници, научни подмладак. Израстали су у научне стручњаке са запаженим научним угледом. Једино гдје се стагнирало био је тираж *Историјских зайиса*, који се већ одавно усталио на 600 до 800 примјерака, или чак нешто мање. Треба, међутим, имати у виду чињеницу да нам је и држава знатно мања него раније, чиме је и тржиште скраћено.

Још приликом обиљежавања 60-годишњег јубилеја *Историјских зайиса*, прије десет година, речено је, и од тада с разлогом више пута понављано, да је без њих тешко писати историју Црне Горе, па и историју Југославије. То је и највеће признање Часопису у цјелини, његовим бројним уредницима и редакцијама и свим сарадницима у 70-годишњем периоду рада.

Историјски зайиси су почели да излазе 1927. године. Сјећајући се тог почетка, члан прве Редакције, Радосав Меденица је 1987. године записао: „Са Душаном и Илијом Зорићем (такође члановима прве Редакције - прим. З. Л.) договорили смо се да покренемо часопис са скромним именом. Договорили смо се да сваки држи свој сектор рада. Након договора прешло се на остварење договореног и покренули смо часопис коме смо дали име Записи... Записи су данас најугледнији часопис у Црној Гори, па ако хоћете и у Југославији”. (Јован Р. Бојовић - Уз 60-тогодишњицу Записа, Историјских записа, Титоград, бр. 1/1987).

Истина је да се није почињало са голе ледине. Крајем 19. и на почетку 20. вијека стара Црна Гора се трудила да настави традицију иначе

богате духовности. Од 1903. године на Цетињу ради штампарија. До престанка црногорске државе нередовно је излазило 10 недјељних информативних листова, у којима се објављују прилози из књижевности и културе. Најдуже је излазио *Глас Црногорца* - од 1873. године. Повремено су излазили стручни и књижевни часописи. *Црногорка* је (1871. године) први књижевни часопис. Затим - *Зетта* 1885, *Нова Зетта* 1889, *Луца* - 1895, *Књижевни лист* - 1900, *Дан* - 1911. године. У њима су објављивани прилози из разних друштвених и природних наука. Године 1893. оснива се Музеј и библиотека, која је уочи балканских ратова 1912/13. имала 15.000 наслова. Од јуна 1908. почиње да излази *Цетински вјесник*, а 1910. године је основано професионално позориште. Након уједињења 1918. године, поново се акценат ставља на развој духовности. Године 1925. покренут је *Ловћенски одјек*, а 1926. године *Јужњак*.

Историјски записи су почели своу мисију 1927. године под уредништвом Душана Вуксана као првог уредника и Риста Драгићевића као одговорног уредника. Прву Редакцију су још сачињавали: Илија Зорић, Радосав Меденица, Милан Вукићевић и Видо Латковић.

Душан Вуксан (1881 - 1941) је утемељивач и дугогодишњи уредник *Записа*, под којим су именом кренули у научну и културну мисију *Историјски записи* прије 70 година. О Вуксановој личности и његовом стваралачком раду опширно су писали: његов први сарадник Ристо Драгићевић (ИЗ-бр. 3/1967), Затим Биктор Новак (ЈИЧ - 1963/бр. 11-2), др Ђоко Пејовић (ИЗ - бр. 1/1965), Душан Мартиновић (ИЗ бр. 1/1987), Нико С. Мартиновић и Јован Р. Бојовић. Сви су они истакли велику радну енергију, разноврсно научно интересовање и волуминозан научни опус који прелази 10.000 штампарских страна, што ће рећи преко 20 књига обима од 500 страна. Није препоручљиво из толиког мноштва извучити најзначајније наслове, из простог разлога што је веома тешко одвојити значајније од мање значајних, јер је ријеч о пионирским научним подухватима. Па ипак, апострофираћемо нека издања - редом како су настајала: *Своменница Петра II Петровића Њеђоша* (1926), *Проглашење Митрополијта Петра I за свеца* (1930), *Преглед шtamаће у Црној Гори* (1934), *Посланице Митрополијта Црногорског - Петра I* (1935), *Писма Петра II Петровића Њеђоша, књ. I* (1940), *Попис књига шtamаних у Црној Гори од 1494. до 1940.* и др. Мало је рећи да је овај извацац, Личанин поријеклом, својим стваралаштвом задужио црногорску и југословенску историографију. По ријечима академика проф. др Виктора Новака, управо смо „крз његова дјела и прилоге (...) упознали боље и непосредније величину прошлости најхеројскије наше покрајине”.

Његов први сарадник на одговорном задатку уређивања овога часописа, послје Душана Вуксана, од 1935. до 1941. године главни и одговорни уредник био је *проф. Ристо Драгићевић (1901-1980)*. Његов први научноистраживачки рад *О ђувернадурима у Црној Гори*, објављен 1927. године, најавио је појаву једног ентузијасте и заљубљеника у историјску прошлост свога народа, даровитог и радног историчара и културолога. Такав ће остати читавог живота. Његово знање и рад уграђени су у око 500 библиографских јединица. Највећи дио својих радова Р. Драгићевић је објавио управо у *Зайусима*, а након ослобођења - у *Историјским зайусима*. Занимала га је тзв. тотална историја од 15. вијека па све до почетка I свјетског рата 1914. године. Његови радови се одликују студиозношћу и исцрпношћу. Значајан је и његов допринос изучавању црногорске књижевне историје. У вријеме окупације 1941-1945. године одлучно је одбио захтјев да Часопис који је са Редакцијом уређивао продужи са излагањем. Шта више, супротставио се ријетким појединцима да користе богате архивске и музејске фондове за њихов „научни рад“ који је, у ствари, био препорука перфидне политике окупатора и њихове пропаганде.

Ристо Драгићевић је, према оцјени својих сарадника, „обављао посао читаве једне установе: вршио избор и припремање огромног броја докумената за објављивање, писао текстове о разним питањима, вршио посљедње коректуре у штампи, водио администрацију Уредништва”. (ИЗ бр. 1/1987). По ријечима академика др Ђока Пејовића, такође једног од главних и одговорних уредника *Историјских зайуса* (1963-1966), „обим и квалитет таквог рада, обављаног у ствари без икакве материјалне надокнаде, најбоље говори о његовом (Риста Драгићевића) пожртвовању, интелектуалном поштењу и тежњи да се на тај начин афирмишу Цетиње и Црна Гора”.

И остали утемељивачи *Зайуса* - Мирко Меденица, Марко Бошковић, Милан Вујачић, Јован Ражнатовић и Михаило Зорић - били су људи истога кова, ентузијазма, знања и одважности. Управо зато су *Зайуси* од почетка могли да излазе редовно и то једном мјесечно.

У првим правним актима о њиховим обавезама речено је да им је основни задатак „прикупљање и објављивање историјске грађе”. У периоду од јануара 1935. до априла 1941. године *Зайуси* су објавили 3000 нових архивских докумената из периода немањихке епохе па све до укидања црногорске државе - на око 5000 страница (ИЗ бр. - 3/1997). У тешким условима, Редакција је ширила број сарадника из редова

компетентних стручњака за питања која су била предмет научних истраживања. Без претјеривања се може рећи да су *Записи* „представљали једину организовану научну активност у Црној Гори. У периоду до 1941. године објављено је укупно 146 свесака *Записа* на 9.280 страна“.

На Оснивачкој скупштини Друштва историчара Црне Горе 10. октобра 1947. године усвојена је одлука о покретању *Историјских записа*, који би наставили традицију предратних *Записа*. На сједници Управног одбора Друштва историчара Црне Горе 19. децембра 1947. године изабрана је Редакција Часописа у сљедећем саставу: Јагош Јовановић, одговорни уредник, и чланови: Ристо Драгићевић, Јован Ивовић, Игњатије Злоковић и дон Нико Луковић (ИЗ бр. 3/1997). Одлучено је да Часопис излази двомјесечно у тиражу 1500 примјерака. Часопис је битније кориговао своју уређивачку политику, што се види из ријечи Редакције у првом обновљеном броју, које ћемо цитирати: „*Историјски записи* имају врло значајан задатак. Они треба да, на основу вјерне историјске грађе (оригиналних архивских докумената и стручне литературе), освијетле прошлост црногорског народа и његову вјековну ослободилачку борбу. Данас имамо објективних услова да извршимо тај задатак. Ослободилачка борба народа Југославије, њене тековине, народна власт као најдрагоцјенија тековина, дала нам је данас потпуну могућност да научно обрађујемо нашу историју, да је освијетлимо, како би постала, с једне стране, истински научна, а с друге стране, што је у непосредној вези са овим, и богата ризница родољубља за нове генерације, да се на њој уче како се несебично и самопожртвовано бори за народну слободу и независност своје домовине. А за то има доста грађе и историјских докумената. Она још лежи неискоришћена у Цетињском архиву, у манастирским архивима у Црној Гори и у приватним рукама у свим нашим племенима. Требало би све то средити и учинити приступачним за науку...”

„Црногорска историја још није научно обрађена, а и то што је до сада писано о појединим њеним догађајима, пуно је фалсификата, нетачности и врло често злонамјерних извртања историјских чињеница. Наша је дужност да све то исправимо. А то ћемо учинити само онда, ако поново проучимо све изворе и сву историјску грађу коју можемо пронаћи у Црној Гори и ван ње, у разним архивима. Разумљиво, за то треба више времена и више људи, способних за рад у томе правцу. Али морамо почети и са овим снагама које имамо.

„Историјски записи” ће тако доносити чланке и студије из историје црногорског народа, о везама и односима Црне Горе са нашим братским

народима, објављиваће историјску грађу и документа и доносиће све важне прилоге, који би могли да освијетле неки историјски период. Уз то, они ће објављивати чланке и студије из области етнологије и фолклора. Они ће посвећивати пуну пажњу историји Боке и њеним везама са Црном Гором и другим народима.

Наш Часопис имаће стално посебну рубрику за чланке, студије, документа и историјску грађу из времена народноослободилачке борбе наших народа и о доприносу црногорског народа нашој заједничкој побједи...”

Историјски записи ће излазити двомјесечно на 112 страна (седам табака). За сада морамо тако из техничких разлога. Редакција се нада да ће за доста кратко вријеме савладати и те тешкоће (питање штампања и др.) и да ће часопис излазити једанпут мјесечно”.

За разлику од претходних *Зайиса*, који су дали акценат на објављивању грађе, *Историјски зайиси* су инсистирали на аналитичким студијским текстовима. Ранији *Зайиси* су објављивани мјесечно, дакле 12 бројева годишње; оријентација Историјских записа била је иста дакле 12 бројева годишње, премда су се у почетку морали задовољити са шест бројева годишње. Другим ријечима, *Историјски зайиси* су све више постајали историјски научни часопис. Такву политику ће наставити и каснији редакциони тимови са сљедећим главним и одговорним уредницима: др Андрија Лаиновић (1957-1958), проф. др Мирчета Ђуровић (1959-1962), др Ђоко Пејовић (1963-1966), др Радоман Јовановић (1967-1974), др Ђуро Вујовић (1979-1983) и др Јован Р. Бојовић (1975-1979. и 1983-1993). Наравно да је свака од наведених редакција чинила корак више у уређивачкој политици. Радикалнији напор у том смислу урадила је и садашња Редакција, чији је главни и одговорни уредник писац ових редова. То је најављено 1994. у Ријечи Редакције на сљедећи начин:

„Наставићемо све оно позитивно у уређивачкој пракси овог Часописа који више од 65 година има своје мјесто у научној периодици. „Историјски записи” ће и даље бити окренути југословенским темама и темама из богате историје Црне Горе. Трудићемо се да елементи модерног у науци, такође буду чиниоци наше уређивачке политике. То је захтјев наше историјске науке и друштва у цјелини. Покушаћемо да се окренемо и кључним питањима наставе историје, како би се науком ублажили проблеми наставе. Једном ријечју, настојаћемо да обогатимо досадашње разноврсне садржаје *Историјских зайиса*. Уз уобичајене рубрике, увешћемо и неке нове, у којима ће се третирати теоријска и филозофска питања историје као науке, затим критичког објављивања архивске грађе,

унапређивања методологије наставе историје на - свим ступњевима, портретисање историјских личности и слично.

Настојаћемо да за сараднике ангажујемо најугледније историчаре у земљи, као и да пружимо шансу младим и даровитим. Обезбиједићемо и уобичајену сарадњу научних радника изван наше земље, у првом реду оних из најближег сусједства, али и оних из познатих научних центара у свијету.

Таквом уређивачком политиком, очекујемо, обогатиће се општа сазнања о историји наше земље и њених народа и посебно о историји Црне Горе и црногорског народа.

Уз помоћ досадашњих и нових сарадника можемо да обећамо и урадимо много. Настојаћемо да будемо редовни у излажењу, да годишње објављујемо четири броја, да обезбиједимо квалитетне текстове и да их хоноришемо.

Ново вријеме намеће нови међуоднос науке и привреде. Свједоци смо све већег прожимања и сарадње на тој релацији. Просто је незамисливо да се не нађе спона која би била од користи објема. Институција спонзорства стекла је пуну афирмацију. Спонзорство је одржало многе вриједности у области науке и културе у условима кризе нашег друштва, која се најтеже одразила управо на науци. Санкције и изолација науке запријетиле су општом стагнацијом друштва. Да би и даље били оно што су и до сада били, *Историјски записи* ће се користити институцијом спонзорства. У том смислу основни подаци спонзора и висина финансијске помоћи биће на адекватан начин означени уз сваки број *Историјских записа*.

Историјски записи - орган Историјског института Црне Горе и Друштва историчара Црне Горе, биће - као и до сада, увијек отворени за сарадњу и за праве идеје у уређивачкој политици”.

Најављене иновације у уређивачкој политици су реализоване. Часопис је више него до сада окренут школи и настави историје. Некада је ријеч „историја” означавала догађање, испитивање, знање. Већ поодавно, међутим, појам (термин) „историја” поприма и ново значење: испитивање, описивање, приповиједање, историјску науку о прошлости. Историја, дакле, није само временски слијед догађаја већ добија научни карактер у модерном значењу ријечи. Инсистира се на критичности историјских извора; провјеравање ових извора постаје незаобилазан принцип. Наука се више не задовољава да открије (констатује) неку историјску чињеницу. Она покушава да објасни зашто тај догађај - баш

тада и баш ту. Још конкретније: 27. март се десио 1941. године са свим посљедицама. Данас се питамо да ли се могао избјећи или пак одложити за годину-двје дана. Тиме улазимо у домен теорије и филозофије историје. Није, дакле, само ријеч о чињеницама већ о њиховом распореду и међусобној вези у времену и простору. Историја као наука није више усамљена: објављени су многи интердисциплинарни текстови, ангажовани су аутори и из иностранства са запаженим прилозима. Ријеч је о ауторима из Русије, Француске, Њемачке, САД, Чешке, Грчке и др. Научни и стручни сарадници Историјског института, безмало сви, објављивали су текстове у овом часопису. Однос између опште и посебне историје је био тако усклађен да није пријетила опасност од уско локалног и претјерано општег.

Историјски зайиси су се поново вратили пракси да излазе четири пута годишње, што је био прави подвиг у условима свестране блокаде наше земље. Сви резимеи текстова се преводe на један свјетски језик, а садржај - чак на три свјетска језика. На тај начин је пружена квалитетна научна информација и онима који је до сада нијесу имали. Афирмисана је институција спонзорства, без чега би било немогуће реализовати усвојену уређивачку политику, с обзиром да држава није на адекватан начин ријешила питање статуса *Историјских зайиса*, што остаје у насљеђе новој Редакцији. Прилика је, дакле, да се изрази захвалност сталном спонзору Монтенегробанци - Подгорица, која је финансирала припрему, до пауса, затим Дуванском комбинату - Подгорица, Електропривреди Црне Горе - Никшић и Савезном министарству за науку - на значајној једнократној помоћи. Цијенимо и мању финансијску помоћ неких радних организација и институција, међу којима су Републичко министарство за културу, Републички завод за међународну сарадњу, Републички одбор СУБНОР-а Црне Горе, Зетатранс и Нафтагас из Подгорице и неке скупштине општине у Црној Гори и изван ње (Пећ, Кикинда, Пријепоље), које су претплатом на Часопис помогле његову дистрибуцију.

За даљи искорак *Историјских зайиса* требало би обезбиједити просторије за рад Редакције, службу за дистрибуцију Часописа и перманентну комуникацију, чега до сада није било. Сигурним изворима финансирања отклониле би се и неке слабости којих је такође било: недозвољене грешке у тексту, закашњење у редовном излажењу, симболични ауторски хорнорари, дистрибуција итд.

Више пута је констатовано да је немјерљив допринос *Зайиса* и *Историјских зайиса* развоју научне мисли у Црној Гори. У архиви

Историјских записи сачуване су ласкаве писмене оцјене, од броја до броја, па чак и од текста до текста. Таква признања су долазила и из иностранства. Домаћи медији су редовно писали о *Историјским записима*. Сваки број је приказан на радију, телевизији и у штампи. Посебно издавамо *Просвјетни рад* и *Побједу*, из Црне Горе, и *Политику* из Београда. Било је посебних емисија, нарочито у вријеме 70-годишњег јубилеја, који, на жалост, није обиљежен и на други начин. *Историјски записи* су одиграли значајну улогу у развоју периодике, не само историјске. Потврдили су познато сазнање да се права наука налази управо у периодици. Брзо су реаговали на евидентну потребу објашњавања најновијих историјских процеса не само на југословенском простору. Упозоравали су на неопходан склад између ткз. школске и научне историје, у интересу и једне и друге. Уочено је да је тзв. политичка историја лако кварљива роба, па се настојало да се процеси елаборирају са становишта „тоталне” историје.

Успјешно су његовали научну критику, што је унапређивала свака њихова Редакција. Схватило се да је научна критика права брана од слабих историографских издања, јер обавезује аутора на темељан прилаз свом раду, као што обавезује и издавача да обезбиједи стручну потврду понуђеног дјела.

Зачетке научне критике и критичке мисли у *Историјским записима* вежемо за одговарајуће рубрике у њима, у којима се његовала таква мисао. То су, од самог почетка, рубрике *Приказа* и *Дискусија*, затим *Полемика* и *Расправа*, да би временом комплетан часопис са свим својим рубрикама био отворен за научну полемику, која чини основу научне критике. Већ у другом двоброју (3-4/1948) наилазимо на опширан приказ књиге Јагоша Јовановића *Стварање црногорске државе и развој црногорске националности* (Цетиње 1948), који је написао Нико С. Мартиновић. Рубрика *Прикази* заживјела је 1950. године, када у броју 7-12 сријећемо опширнији приказ књиге др Пера Шоћа *Озглед библиографије о Црној Гори на створаним језицима*, из пера Душана П. Берића. Приказивач даје „примједбе, исправке и допуне”, уз ограду да „нам уважени писац не замјери” због тога. Овакве ограде биће права ријеткост у каснијим полемикама.

Од тада па закључно са 1986. годином у оквиру ове рубрике *Историјски записи* су доносили критичке осврте на новија историографска издања најразноврсније тематике. Од само једног приказа у 1950. години ова рубрика из године у годину доноси све већи број текстова.

У најновије вријеме сваки број *Историјских записи* доноси у просјеку по 10 приказа. Укупно је објављено око 700 приказа. Расправа

је све аргументованија. Полемичари су добро припремљени, па расправа носи значајан научни помак о темама које су у жижи полемике, као што су: народна традиција као историјски извор, турска власт у Црној Гори у 16. и 17. вијеку и карактер аутономности Црне Горе, Љетопис попа Дукљанина, Поријекло црногорског народа - етногенеза, Положај и третман избјеглица са Косова 1941. године, Јулски устанак у Црној Гори 1941, Расформирање неких јединица Ловћенског НОП одреда, тзв. лијево грешке у Црној Гори, Сепаратизам и федерализам у контрареволуционарном покрету.

Евидентно је да су то изузетно значајна питања, како са становишта друштвене оправданости тако и са становишта научних потреба. Расвјетљавајући питања која се тичу непосредне теме расправе, полемичари су давали врло успјешне пресеке дотадашњих научних истраживања и о неким мањим, али за науку такође значајним питањима.

Неке расправе су вођене чак и по десетак и више година на страницама *Историјских зайиса*.

Било је, наравно, полемика које су имале тренутну, а самим тим и пролазну вриједност. Али много је више било оних од трајније научне вриједности. Управо зато се и долазило до драгоцјених научних истина. Мања одступања су била посљедица шире друштвене климе, а не измијењеног односа према научној критици.

Историјски зайиси су успјешно презентирали историографска остварења југословенске, па и свјетске науке. На тај начин се јављају као значајан фактор међурејубличке, па и међународне научне сарадње. Такође су дали допринос популаризацији историјске науке, а самим тим рационализацији историјске свијести. Највише је заступљен НОР и револуција, затим период историје тзв. старе Црне Горе до уједињења 1918. године и, најзад, период Краљевине Југославије 1918-1941. године. Изражено у процентима, ти односи се овако исказују: 60%, 20%, и 10%, а 10% на остале периоде и теме. Као приказивачи појављују се историчари из састава Редакције *Историјских зайиса* и из круга њихових сарадника. Било је, међутим, и историчара из осталих крајева земље, као и из иностранства.

Прикази нијесу били једина рубрика за полемичке текстове. Још озбиљније полемике и занимљивије расправе вођене су у рубрици *Дискусије*. Од 1958. године постоји заједничка рубрика *Прикази и дискусије*. Од 1970. године рубрика *Дискусије* трансформише се у рубрику *Полемике*. Од 1981. на страницама *Историјских зайиса* сријећемо нову рубрику -

Округли сто, који траје у континуитету до наших дана као облик рада Историјског института Црне Горе.

Збирни подаци из 70-годишњег постојања и рада *Историјских записа* много штошта показују. Као што је већ истакнуто, у периоду до 1941. године објављено је укупно 146 свезака на 9.280 страна. Од 1948. године када су *Записи* наставили своју научну мисију под именом *Историјски записи* објављено је преко 180 свезака, на око 30.000 страна. Односно, укупно је објављено 326 свезака на близу 40.000 страна. У посљедње четири године објављено је 14 свезака на преко 3000 страна. У сваком случају, *Историјски записи* су постали важан трезор података и студијских текстова незаобилазних у писању историје Црне Горе и Југославије. То је, поновимо још једном, највеће признање свима који су на било који стваралачки начин били везани за овај Часопис у његовом 70-годишњем постојању и раду.